

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.573 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 37:71.2:371.302

ЭРГЕШАЛИ кызы АЙЧҮРӨК

**ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУ
АРКЫЛУУ КӨП МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ
(англис тилин окутуунун мисалында)**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим
берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин педагогика жана психология кафедрасында аткарылды

- Илимий жетекчи:** **Асипова Нурбүбү Асаналиевна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Ж. Баласагын атындагы КУУнун жогорку
мектептин педагогикасы кафедрасынын башчысы
- Расмий оппоненттер:** **Сартбекова Нуржан Коодоевна**
педагогика илимдеринин доктору, доцент,
Эл аралык инновациялык технологиялар
университетинин философия, маданий аралык
коммуникация жана психология кафедрасынын
башчысы
- Акматов Кыялбек Камутович**
педагогика илимдеринин кандидаты,
Ош мамлекеттик университетинин педагогика
кафедрасынын доценти
- Жетектөөчү мекеме:** К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык
университетинин педагогика жана психология
кафедрасы (720044, Бишкек ш., Чынгыз Айтматов
проспекти, 27).

Диссертациялык иш 2018-жылдын 23-ноябрында саат 13.00 дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.18.573 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.
Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2018-жылдын 23-октябрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

Калдыбаева А.Т.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Дүйнөдө жүрүп аткан глобалдашуу республиканын аймагында көп кылымдардан бери тарыхы, тили жана маданий бөтөнчөлүктөрү бар ондогон этникалык топтордун жашашы, алардын объективдүү түрдө өз ара карым-катнашта болуусу, ар кандай улуттардын маданиятын үйрөнүү, аларды кайра жаратууга, өнүктүрүүгө болгон муктаждыктарын канааттандыруу таалим тарбиядагы көп маданияттуу билим берүү зарылчылыгын жаратты. Көп маданияттуу билим берүүнүн идеялык-мазмундук, технологиялык жана тилдик аспектери көп улуттуу кыргыз коомун өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарына шайкеш келет. Көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүү системасын куруу балдарды өз элинин маданияты менен бирдикте дүйнө элдеринин маданий баалуулуктарын өздөштүрүп, башка улуттар жана цивилизациялар менен ийкемдүү диалог кура билүү компетенцияларына ээ кылат. Демек, аталган проблеманы билим берүүнүн мамлекеттик стандартын жүзөгө ашыруунун актуалдуу милдеттери катарында кароого болот.

2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясында “Глобалдык атаандаштык жана көп сандаган иштин трансчекаралык мүнөзүн кеңейтүү шартында улуттук таламдарды коргоо жана өлкөнүн беделин көтөрүү үчүн билим берүү системасы эки базалык процесстердин төмөнкүдөй макулдашуусун камсыз кылышы керек:

- маданияттын өзгөчөлүктөрүн сактоо жана өнүктүрүү, улуттук бөтөнчөлүктү жана маданияттын көп түрдүүлүгүн колдоо;
- Кыргызстанды региондук жана глобалдык билим берүү мейкиндигине киргизүү” – деген милдеттер белгиленген.

Ал эми, мектеп окуучуларын анын ичинде жаш өспүрүмдөрдү башка улуттардын этномаданий баалуулуктарын үйрөнүүгө, аны баалай билүүгө жана аны кыргыз элинин тарыхый педагогикалык баалуулуктары менен айкалыштыра билүүгө тарбиялоо учурдун көйгөйлүү маселелеринен болуп келет. Алсак, англис тилин окутуп, үйрөтүүдө ушул күнгө чейин көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча атайын программа иштелип чыга элек. Ошондон улам, мугалим окутуу, тарбиялоо процессинде жалпы маалыматтарды камтыган көнүгүүлөрдү колдонуу менен гана чектелүүдө.

Педагогика илиминде көп маданияттуулукка тарбиялоонун маселелери ХХ кылымдын аягынан баштап активдүү изилдене баштаган. Проблеманын концептуалдык негиздери орус окумуштуу педагогдору А.Ю. Белогуров, И.С. Бессарабова, Ю. Болтен, П. Горский, О.В. Гукаленко, А.Н. Джурицкий, Г.Д. Дмитриев, Ф.Н. Зиатдинова, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова, Э.Р. Хакимова ж.б. эмгектеринде кеңири изилдөөгө алынган.

Маданияттар аралык компетенцияларды калыптандыруунун педагогикалык негиздери – А.М. Гогленков, Ю.Ю. Короткий, Т.В. Любова, Ю.Ф. Мещерский жана окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун педагогикалык каражаттары – Б.Б. Даумова, О.А. Масловец, Т.В. Поштарева,

В.А. Тишков, Р.З. Хайруллина сыяктуу окумуштуулардын диссертациялык изилдөөлөрүндө каралган.

Кыргызстанда мектеп окуучуларына көп маданияттуу билим берүүнүн теориялык-методологиялык негиздери, маданият таануучулук өңүттөн изилдениши Н.А. Асипованын эмгектеринде түптөлгөн. Айрым аспектери, атап айтканда, кенже класс окуучуларына көп маданияттуу билим берүү маселеси Адылбек кызы Гулназ, Г.Б.Кучиковалардын, толеранттуулукка тарбиялоо маселеси К.М. Миталиповдун, студенттердин маданияттар аралык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары А.А. Жолчиева, Э.Ш. Нусубалиева, Г.М. Сидоровалардын диссертациялык иштеринде каралган.

Биздин изилдөөбүз менен тике байланыштуу чет тилдерин үйрөнүү процессинде окуучуларга көп маданияттуу билим берүү маселелеси педагогика илиминде абалтан эле көңүлдүн борборунда турган проблемалардын катарына кирет. Буга байланыштуу В.С. Библер, Е.М. Верещагин, В.В. Воробьев, М.С. Каган, В.Г. Костомаров, Е.М. Ряховская, Э. Сепир, Н.И. Толстой, ж.б. окумуштуулардын эмгектериндеги тил менен маданиятты өтмө катыш биримдикте караган жоболор, көз караштар кездешет, ошондой эле чет тилдерин окутуунун көп маданияттуу мазмунун жана функцияларын өнүктүрүүгө багытталган Н.Н. Ажмякова, Н.В. Кагуй, Ю.Ю. Шавернева, И.В. Шатохина, Л.И. Шварко сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрү өзгөчө мааниге ээ.

Көптөгөн изилдөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгүнө карабастан, өспүрүм курактагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларга англис тили сабактары аркылуу көп маданияттуу билим берүү жана аларды КМТ маселелери атайын изилдөө предмети катары иштелип чыга элек. Дүйнө мамлекеттери арасындагы алака катыштар динамикалуу өнүгүп бара жаткан чакта чет тилдерин окутуу аркылуу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо азыркы мектептердин алдында турган эң орчундуу социалдык жана педагогикалык маселелерден болуп эсептелет.

Ошону менен бирдикте окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо кандай педагогикалык шарттардын негизинде натыйжалуу болот? – деген суроо педагогика илиминде тастыкталбай келе жаткан маселелерден болуп келет.

Ушундан улам педагогика илиминде жана практикада төмөндөгүдөй карама-каршылыктар орун алганын байкоого болот:

– ааламдашуу процессинин күч алышы, жарандардын башка өлкөлөрдүн өкүлдөрү менен болгон карым-катнашынын тездеши жана ошол эле мезгилде өсүп келе жаткан жаш муундардын көп маданияттуулуктун шартында жашап, билим алып, социалдашып кетүү мүмкүнчүлүгүн, компетенцияларын педагогикалык жактан камсыз кылуунун жетишсиздиги;

– мектеп практикасында өспүрүмдөргө чет тилдерин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо талаптарынын өсүшү менен бул процессти камсыз кылуучу илимий-методикалык базанын жетишсиздиги;

– окуучулардын чет тили сабактарында башка өлкөлөрдүн маданиятын үйрөнүү талабынын күч алышы жана андай талапка жооп берүүчү илимий-усулдук каражаттардын иштелип чыкпагандыгы;

– чет тили мугалимдеринин өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү боюнча даярдыгынын жетишсиздиги.

Аталган карама-каршылыктардын орун алышы, Кыргыз Республикасынын таалим-тарбия стратегиясынын, билим берүү стандарттарынын талаптары көп улуттуу Кыргызстандын шартында өспүрүм курактагы окуучуларды реалдуу көп маданияттуулукка тарбиялоо маселесинин актуалдуу экендиги *“Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары”* – аттуу илимий изилдөө темасын аныктоого түрткү болду.

Диссертациялык иштин темасы Баткен мамлекеттик университетинин “Педагогика жана психология” кафедрасынын илим-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен жана Кыргызстандагы Германия эл аралык кызматташтыгынын GIZ коомдук уюмунун 2013-2016-жылдардагы илимий долбоору менен байланышкан.

Кыргыз мектептеринде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо процесси изилдөөнүн объекти катары каралды.

Ал эми, орто мектепте чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары – изилдөөнүн предмети болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты: чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын илимий-теориялык жактан негиздөө жана алардын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу тастыктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздерин, өспүрүм курактагы окуучуларды тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

2. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалын, деңгээлин жана принциптерин изилдөө усулдарын ачыктоо.

3. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун моделин, мазмунун, педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

4. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү жана илимий-практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Эмгекте илимий- педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, өзгөчөлүктөрү аныкталды; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде

өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалын жана деңгээлин принциптерин изилдөө усулдары ачыкталды; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, мазмуну, педагогикалык шарттары иштелип чыкты; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары илимий-педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары апробациядан өткөрүлүп, алардын кайтарымдуулугу педагогикалык тажрыйбада тастыкталды; “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – аттуу кошумча билим программасы иштелип чыгып, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого байланыштуу дидактикалык жана маданият таанымдык материалдар, сабактан тышкаркы иш чараларды өткөрүүнүн методикалары жана ошондой эле окуучулардын көп маданияттуулук компетентенцияларын аныктоонун диагностикалык инструментарийлери иштелип чыкты.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, өспүрүм курактагы окуучуларды тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрү.

2. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун аныкталган абалын, деңгээлин жана принциптерин изилдөө усулдары.

3. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, мазмуну, иштелип чыккан педагогикалык шарттары.

4. Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин (англис тилин) окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарынын эксперимент аркылуу тастыкталышы.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изденүүчү тарабынан чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмуну, жалпы критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталган; Чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары айкындалып, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүлгөн. Анын негизинде “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” аттуу эксперименталдык окуу программасы, усулдук колдонмолор, практикалык сунуштар иштелип чыккан.

Изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо, апробациялоо:

– изилдөөнүн негизги концепциялары, натыйжалары Баткен мамлекеттик университетинин “Педагогика жана психология” кафедрасынын

отурумдарында талкууланып, толуктоолор жана түзөтүүлөр киргизилип турду; диссертант тарабынан иштелип чыккан дидактикалык материалдар мектеп мугалимдеринин иш тажрыйбасында сыноодон өттү; диссертациялык изилдөөнүн материалдарынын негизинде республикалык жана эл аралык илимий-усулдук конференцияларда билдирүүлөр жасалды.

Жогорудагылар аркылуу илимий усулдук иштелмелердин, корутундулардын туура жана теориялык жактан ынанымдуу, методологиялык жактан негиздүү экендиги тастыкталды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: илимий иштин негизги материалдары БатМУнун (2014), С. Нааматов атындагы НМУнун (2016) илимий-практикалык конференцияларында, А. Имаров, В.И. Ленин, Э. Эркебаев атындагы орто мектептеринин семинарларында (2017), кафедранын жыйындарында баяндама катары окулду. Жарыяланган илимий макалалардын жалпы саны 18, диссертациянын негизги мазмуну 13 илимий макалаларда (анын ичинен 4 макала чет өлкөдө РИНЦ журналында) толук чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертация киришүүдөн, үч главадан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Иштин жалпы көлөмү – 168 бет. Пайдаланылган адабияттардын саны – 220.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты, милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, изденүүчүнүн жеке салымы, коргоого алынып чыгуучу жоболор, изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы, илимий иштин түзүлүшү чагылдырылган.

“Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо – илимий педагогикалык проблема катары” – деген аталыштагы биринчи глава изилдөөнүн биринчи жана экинчи милдеттерин чечүүгө багытталып, көп маданияттуулукка тарбиялоонун маңызы, мазмуну, максаты, түйүндүү түшүнүктөрү аныкталып, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү ачыкталды. “Көп маданияттуу” – деген түшүнүк чет элдик аныктама, ал 1970-жылдары батыш маданиятында пайда болгон “multicultural education” деген түшүнүктүн калькасы (көчүрмөсү) экендиги белгилүү. Алгач көп маданияттуу билим берүү агартуу тармагында плюрализм идеалдарынын чагылдырылышы катары кабыл алынган. 1990-жылдардын башында бул термин негизги мааниге ээ болду жана “Билим берүүнүн эл аралык энциклопедиясында” (1994) ал улуттук, тилдик, этникалык жана расалык жактан айырмаланган эки же экиден көп маданиятты чагылдырган педагогикалык процесс катары аныкталган.

Ааламдашуунун жана демократиялык процесстердин күч алышы менен кийинки жылдары бардык мамлекеттерде КМТ нын негизги жоболорун жана анын натыйжалуу жолдорун иштеп чыгуу актуалдашууда

Биз, изилдөөбүздүн өзөктүү методологиялык багытын аныктоодо көп маданияттуу билим берүү концепциясынын түптөөчүлөрү Дж. Бэнкстин, “Көп маданияттуулукка тарбиялоонун негизги максаты – расизмди жоюу, коомдук жашоодогу жана билим берүү системасында расалык, этникалык дискриминацияны жок кылуу”, Х. Томастын “Көп маданияттуу билим берүү – белгилүү инсандын башка маданияттан болгон инсандар менен баарлашууга, алардын таанып билүүсүн, ой-жүгүртүүсүн, баалуулуктарынын жана жасаган кыймыл аракеттеринин системасын түшүнүүгө жана өз маданиятына жаңы тажрыйбаны кабыл алууга умтулуусунда маанилүү болуп эсептелет. Көп маданияттуу билим берүү башка маданиятты таанып билүү менен өз маданиятынын системасын анализдөөгө түрткү берет”, Россиялык окумуштуу В. А. Ершовдун “Көп маданияттуу инсанды ийгиликтүү тарбиялаш үчүн ал инсанга өз элинин маданиятын жана маданий баалуулуктарын таанытыш керек” – деп айткан ой корутундуларын жетекчиликке алдык. В. А. Ершовдун ою боюнча “Көп маданияттуу билим берүүнүн максаты – ар бир инсанга өз элинин жана чет элдик маданияттын өзгөчөлүгүн бирдей деңгээлде баалоого жардам берүү” – болуп эсептелет.

Максатка ылайык жүргүзүлгөн теориялык жактан изилдөөлөр азыркы заманбап коомдун мектептерине чет тилдерди окутуунун максаттарына жаңы талаптарды койгондугун көрсөтөт. Буга байланыштуу педагогикалык илимде түрдүү концепциялар пайда болууда. Бардык билим берүү концепцияларынын негизги идеясы – окуучуларга башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасагандыгын үйрөтүү жана дүйнөлүк гуманисттик баалуулуктарды таанытуу.

Адабияттардын анализи көрсөткөндөй, В.П. Борисенковдун, О.В. Гукаленконун жана А.Я. Данилюктун изилдөөлөрүндө көп маданияттуу билим берүү жана көп маданияттуулукка тарбиялоо – бул инсан тарабынан маданияттын баалуулуктарын таанып билүүсү, аларды көбөйтүү жана сактоо боюнча билим, билгичтиктерин өнүктүрүү, сабырдуулукка, гумандуулукка жана ынтымакка негизделген тарбия аркылуу маданият, адам, тарых, табият жана коом жөнүндө билимдерин өнүктүрүү деп каралат.

В.В. Макаев, З.А.Малькова, Л.Л. Супруновалар “Көп маданияттуу билим берүү – көп маданияттуу чөйрөдө активдүү жана эффективдүү түрдө жашай алган, башка маданияттарды түшүнө жана урматтай алган, түрдүү улуттар, расалар, диндер менен болгон адамдар менен ынтымактуу жашай алган, маданий жана жөндөмдүү инсанды өстүрүү болуп эсептелет” – деп белгилешет.

Бүгүнкү күндө жаштарды көп маданияттуулукка тарбиялоонун курчушу азыркы дүйнөдөгү болгон индустриализация жана ааламдашуу процесстери, элдердин массалык миграцияга дуушар болушу менен түшүндүрүлүп, ал ар бир инсандын көп маданияттуу мейкиндикке кириши менен коштолот. Бул факт билим берүүгө өсүп жаткан муунду көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө жашоого, түрдүү улуттардан, расадан турган ар кандай ишенимдерди туткан адамдар менен баарлашууга, кызматташууга

даяр болуу талабын коёт. Бул талаптарга көп маданияттуу билим берүү жооп бере алат. Анткени, адамзат коомунун өнүгүүсүнүн кайсы гана этабына кайрылбасак, таалим-тарбиянын эң орчундуу маселелеринин бири катары өспүрүмдөр проблемасы жашап келет. Психологияда жана педагогикада өспүрүм курактагы балдар 10-15 жаштагы балдар болуп эсептелинет. Ал балалыктан бой жеткен куракка өтүү мезгилин өз ичине алат. Бул өткөөл мезгилде инсан балалыктан чыгуунун биринчи кадамдарын жасай баштайт.

Ал дүйнөгө болгон көз караштарын кайрадан карап чыгууга, жаңы баалуулуктарды, идеалдарды, жеке ойлорун өз алдынча жаратууга жана жашоонун жаңы кырдаалдары менен таанышууга мажбур болот. Ошону менен бирге бул процесс бала кездеги баалуулуктарды тануу менен инсан катары жетилүүнүн жаңы баскычтарына көтөрүлө баштайт.

Бул кезде баланын мүнөзү калыптанат, дүйнөнү таанып-билүүгө умтулуусу күчөйт, жаңы түшүнүктөр жана ар тараптуу кызыгуулар пайда болот. Өспүрүм кезинде баланын философияга, психологияга, саясатка, диндин тарыхына жана башка тармактарга көңүл коюу менен кызыгуусу активдүү таризде жүрөт. Бул, өз кезегинде, өзүн жана айлана-чөйрөнү тереңирээк түшүнүүгө шарт түзөт.

“Көп маданияттуу билим берүү” түшүнүгүнүн жанында башка түшүнүктөр да тургандыгын көрүүгө болот. Буга чейинки изилдөөлөргө таянсак: “көп маданияттуу билим берүү” (Г.Д. Дмитриев), “мультимаданияттуу билим берүү” (Н.Е.Бубякина. А.В. Шафрикова), “маданияттар аралык билим берүү” (Н.Н.Ажмякова, М.Бирам, О.А. Габрилеян), “улуттар аралык билим берүү” (А.М.Булынин, З.Т. Гасанов), “улуттар аралык маданият таануучулук” (Н.А.Асипова) түшүнүктөрү менен бериле тургандыгы белгилүү болду. Бирок, бул түшүнүктөрдүн бардыгы бир педагогикалык процессти билдирет: ар кандай улуттагы адамдарга мүнөздүү башка маданияттарга толеранттуу мамилени өнүктүрүү, ааламдашуу шартындагы көп маданияттуу баарлашууга даяр болуу.

Жогоруда айтылган сөздөрдүн кыскача мааниси: көп маданияттуу билим берүү – элдердин ортосундагы улуттук айырмачылыктарга көтөрүмдүү болууга, билим берүү жана таанып билүү процесстери аркылуу маданияттардын бири-бирин байытууга шарт түзөт.

Биринчи бөлүмдө жүргүзүлгөн анализ бизге көп маданияттуу билим берүүнүн мазмунун аныктоого өбөлгө түздү. Көп маданияттуулук – көп маданияттуу коомдун бардык өкүлдөрүн этникалык, маданий, социалдык, диний көз карандысыздыкка чакырат.

Көп маданияттуу билим берүүнү орус педагогу А.Н.Джуринский үч топко бөлүп карайт. Алар: “плюрализм”, “тендик”, “биримдик” түшүнүктөрү. Биринчи учурда маданий көп түрдүүлүктөрдү сыйлоо жана сактоо, экинчи учурда болсо билим берүүдөгү жана тарбиялоодогу тең укуктуулуктарды колдоо, үчүнчү учурда болсо жалпы улуттук саясий, экономикалык, руханий баалуулуктарга тарбиялоо жөнүндө айткан.

Көп маданияттуу билим берүү – максаттуу түрдө багытталган бир ишмердүүлүк катары каралат. Ал төмөнкүлөргө багытталат:

- окуучуга дүйнөлүк маданияттын баалуулуктарын жана өрнөктөрүн үйрөтүү;

- окуучуда өз элинин маданиятын, өзүнүн кайсы улутка таандык экенин жакшы билүү менен башка маданияттар аралык баарлашууга болгон умтулуусун жаратуу;

- окуучуга башка өлкөлөргө, калктарга жана маданияттарга толеранттуу жана достук мамиле жасоого үйрөтүү;

- чет тилди үйрөнүп жатканда окуучуларга баарлашуунун жаңы каражаттарын үйрөтүү, дүйнөлүк маданияттын баалуулуктары, өзгөчө үйрөнүп жаткан чет тилдин маданий баалуулуктары, анын тарыхы, географиясы, илими, адабияты, искусствосу менен тааныштыруу;

- өспүрүмдөрдүн жаштык өзгөчөлүктөрүнө таянуу менен аларды жалпы баарлашуунун алкагында көп маданияттуулукка тарбиялоого артыкчылык берүү;

- чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүүлүгү көп маданияттуу билим берүү боюнча педагогикалык моделдин ишке ашырылышы менен байланыштуу.

Бул аныктама окуучуларга чет элдик маданиятты активдүү түрдө үйрөнүш үчүн ылайыктуу шарт түзө алган методдордун, формалардын жана каражаттардын комплекси жана окуу материалдардын мазмунун тандап алуу иш-аракетин камтып турат. Ошондой эле, анын ишке ашырылышы илимий принциптердин эсепке алынышы жана керектүү педагогикалык шарттардын колдонулушу менен коштолот. Бул аныктаманын натыйжалуулугу белгилүү критерийлер, аларга тиешелүү көрсөткүчтөр жана деңгээлдер менен бааланат.

Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун учурдагы абалы, заманбап модели жана педагогикалык шарттары изилдөөнүн экинчи, үчүнчү милдеттерине байланыштуу болуп, ал **“Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын аныктоонун усулдары”** – деген аталыштагы экинчи главада чагылдырылды. Мында чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды тарбиялоо иши окутуу процессинин табиятынан келип чыккан мыйзам ченемдүүлүктөргө, изилдөө усулдарына принциптерге таянаары далилденди. Изилдөө учурунда илимий теориялык анализдөө, теориялык моделдештирүү, салттуу-педагогикалык, педагогикалык эксперимент, педагогикалык тестирлөө, педагогикалык коллективдин өзгөчөлүгүн үйрөнүү усулдарын колдонуу каралып жаткан проблема боюнча илимий-педагогикалык тыянактарды чыгарууга мүмкүнчүлүк түздү. Ал эми, жалпы дидактикалык принциптер (билим берүүнүн инсан таануу принциби, аң-сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби, көрсөтмөлүүлүк принциби, жеткиликтүүлүк принциби, жекелештирүү принциби, бекемдүүлүк принциби, тарбия берүүчү принциби) билим берүү постулаттарына негизделет.

Ошондой эле, жалпы дидактикалык принциптер менен бирге жеке методологиялык принциптер же чет тилди үйрөтүүдө колдонулуучу принциптер дагы бар. Көптөгөн авторлор (Н. Д. Гальскова, Г. В. Рогова, В. В. Сафонова ж.б.) чет тилдерди окутуу принциптеринин өзгөчөлүгүн аныктоо боюнча өздөрүнүн көз караштарын билдиришкен.

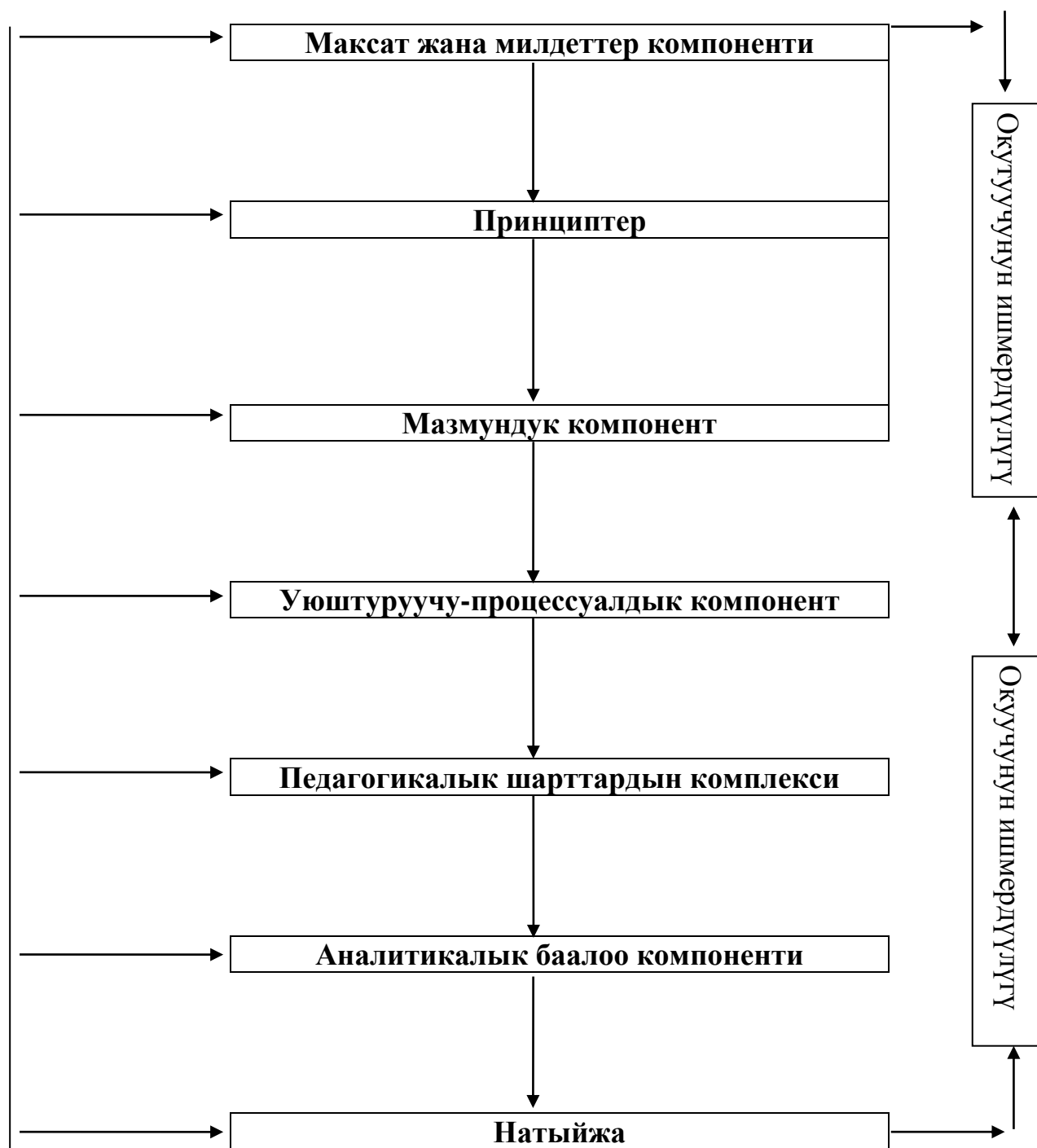
Чет тилди окутууга карата түрдүү көз караштарды бириктирген принциптердин тобуна коммуникативдик багыттоочулук принциби, эне тилдин өзгөчөлүгүн эске алуу принциби, жарандык жана этникалык бөтөнчөлүктү гармониялык айкалыштыруу принциби, маданий ыңгайлашуу принциби кирет.

Өспүрүмдөргө чет тилди окутуу процесси жалпы дидактикалык жана усулдук принциптерге таянуу менен аталган курактагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүгүнө мүнөздүү болгон баарлашуу мотивдеринин доминанттуулугуна таянуу менен ишке ашырылат.

Жогоруда белгиленген принциптерге таянуу менен өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун моделинин иштелип чыгуусу үчүн жеке усулдук принциптер колдонулган.

Алар: дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк принциби – маданий окуу материалдарын тандоо жолу аркылуу ишке ашырылат. Мында окуучулардын маданият жөнүндө билимдерине көңүл буруу, окуу материалдарын максатка ылайык тандоо, материалдары окуучулардын үйрөнүп жаткан чет тилдин маданияты, салттары жөнүндө бурмаланбаган көз караштарды өнүктүрүүгө арналган; аутентика принциби – окуу материалдарын билим берүү максатында анализдөөдө негизги критерий катары колдонулат, тактап айтканда, окуу материалынын негизин аутентикалык тексттер түзүшү керек; маданият, өлкө таануу материалдарын окуп үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү принциби – окуучунун өз алдынча иш-аракетин уюштуруп, таанып-билүүсүн активдештирүүгө, окуп-үйрөнүү мотивациясы жогорулатууга жардам берет; көп маданияттуулук принциби – чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды тарбиялоого шарт түзөт (караңыз 1-сүрөт).

1 – сүрөт. Чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү менен аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо модели.

Мазмундук жана милдеттер компоненти:

Максат- өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо

Милдеттер:

1. Чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билимдер топтомун түзүү;
2. Өспүрүмдөрдүн чет тилди үйрөнүүгө умтулуусун күчөтүү;
3. Окуучуларда чет өлкөлүк маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылууну өнүктүрүү

Принциптер:

Аутентика, коммуникативдик багыттоочулук, эне тилди эске алуу, дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк, маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү, мультимедиялык технологияларды колдонуу, көп маданияттуулук принциптери.

Мазмундук компонент:

1. Тил боюнча билимдер (фонетика, лексика, грамматика);
2. Улуттук маданият жөнүндө билимдер (маданий өзгөчөлүктөр, өлкө жөнүндө маалымат);
3. Маданияттар аралык билимдер (маданияттардын айырмалануусу)
4. Чет элдик жарандар менен баарлаша билүү көндүмдөрү

Уюштуруучу-процессуалдык компонент:

Усулдар: Теориялык анализдөө, практикалык усулдар, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент, педагогикалык тестирлөө, көрсөтмөлүүлүк, шыктандыруу, текшерүү усулдары

Формалар: тайпа ичинде, индивидуалдуу, фронталдык, өз алдынча иштөө; роль аткаруу оюндары; драматизация жана инсценировка, англис элдик ырларынын негизинде жазылган кичинекей пьеса).

Каражаттар: элдик педагогика (жомоктор, макал-ылакаптар, оюндар); аудио, видеоматериалдар (аудио жана видео кассеттер, DVD дисктер); мультимедиа технологиялар (компьютердик программалар).

Педагогикалык шарттардын комплекси:

1. Чет тилин окутуу процессинде КМТнын мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу
2. Чет тилди үйрөтүү усулдарын, окуу материалдарын мазмун жана аутенттүүлүк жагынан оптимизациялоо;
3. Окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу;

Аналитикалык баалоо компоненти:

Критерийлер: окуучунун чет өлкөлүк маданият жөнүндө билимге ээ болушу; окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу; чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуусу

Натыйжа:

- 1) окуучунун чет элдик маданият жөнүндө билимге ээ болуусу
- 2) окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу

3) окуучунун чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоосу

Сунушталып жаткан моделде билим берүүнүн, окутуунун принциптери, усулдары жана формалары менен бирге уюштуруучу-процессуалдык компонентке окуучулардын маданий чөйрөсүн уюштуруу талабы жана окутуунун каражаттары киргизилген. Бул шартка байланыштуу элдик педагогиканын каражаттарынын колдонулушу (элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү, улуттук салттар жана майрамдар) окуучуларга үйрөнүлүп жаткан чет тилинде, ал тилде сүйлөгөн элдин дүйнөгө болгон көз караштарынын өзгөчөлүгү жөнүндө маалыматтар берилет. Ошондой эле, дүйнөлүк мейкиндикте өзүн жана өз маданиятын толук идентификациялоого үйрөтүү талабы ишке ашырылат.

Ошону менен катар чет тилдерди окутуудагы заманбап каражаттардын, аудиовидео материалдарынын, мультимедиа технологияларынын (компьютердик программалардын) колдонулушу чет тилдин чөйрөсүнө “кирүү” эффекттин жаратуу ыкмаларына артыкчылык берилет.

Педагогикалык моделдин негизги компоненттеринин бири – педагогикалык шарттар. Педагогикалык шарттарды чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды өстүрүүгө шарт түзгөн педагогикалык жана психологиялык факторлордун бирикмеси катары түшүнөбүз.

Бул изилдөө ишинин максатына эффективдүү түрдө жеткенге шарт түзгөн биз тараптан төмөнкүдөй педагогикалык шарттар аныкталган:

– чет тилдин маданиятынын түрдүү компоненттерин комплекстүү түрдө колдонуунун негизинде окутуу процессин уюштуруу. Бул шарт окуу процессинин айлана-чөйрө менен өз ара гармонияда болгонунун негизинде ишке ашат, б. а. коомдук жашоонун маданий, географиялык, тарыхый ж. б. жактары окуу процессинде да чагылдырылышы керек;

– чет тилди үйрөтүү боюнча окуу материалдарын маалымат, мазмун жана аутенттүүлүк жагынан оптимизациялоо. Бул педагогикалык шарт окуу материалдарын окуучулардын жашына, китептердин мазмунуна, китептеги тексттердин чыныгы аутенттүү болгонуна карай тандоо аркылуу ишке ашат. Окуу материалдары чет тилди үйрөтүү процессин маданий жактан толуктоосу керек;

– көп маданияттуу билим берүүнүн моделинин натыйжалуулугунун дагы бир көрсөткүчү – аналитикалык баалоо компоненти. Ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн натыйжалуулугун көрсөткөн критерийлер (окуучунун чет элдик маданият жөнүндө билимге ээ болуусу, чет элдик маданиятты билеин деп чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу) жана ар кандай деңгээлдер (төмөнкү, орто, жогорку) аркылуу ишке ашат.

Аталаган педагогикалык шарттар чет тилди үйрөнүүчү өспүрүмдөрдө төмөнкүдөй негизги маданий түшүнүктөрдү калыптандырууну талап кылат. Аларга “маданий мурас”, “тил жана тилдик маданият”, “маданий баалуулуктар” “ар кандай улут өкүлдөрүнүн баарлашуу өзгөчөлүктөрү” ж. б. у. с. түшүнүктөр кирет.

Иштелип чыккан модель чет тилинин системасынын негизинде түзүлгөн жана ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү аркылуу аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо максатын көздөйт. Бул максатка жетүү үчүн негизги милдеттер белгиленип, көп маданияттуулукка тарбиялоо үчүн атайын көнүгүүлөрдүн системасы иштелип чыгып, өспүрүм курактагы окуучуларга көп маданияттуу билим берүү аркылуу аларды көп маданияттуулукка тарбиялоодо пайдаланылды.

Демек, көп маданияттуу билим берүү – бул жаш муундарды көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө жашоого даярдоо үчүн түзүлгөн билим берүү. Ал эми, көп маданияттуу билим берүүнүн максаты – түрдүү улуттагы, расадагы элдер менен өз ара мамиледе, кызматташууда болуп, алардын маданиятын түшүнүп, аларга карата болгон терс стереотиптерди жокко чыгаруу болуп саналат. Учурда ар бир адам активдүү таасирлерге туруштук бере алган, башка элдердин маданиятын жогорку деңгээлде сыйлай билген жана алар менен чогуу жашай билген, чыдамдуу, толеранттуу болушу зарыл.

Ал эми, **“Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун натыйжалуулугун аныктоо боюнча тажрыйбалык иштер”** – деген аталыштагы үчүнчү глава изилдөөнүн үчүнчү, төртүнчү милдеттерин чечүүгө багытталып, мында өспүрүмдөрдү КМТ нын баштапкы абалы, чет тилдерин окутуу процессинде окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын тастыктоо боюнча калыптандыруучу эксперименттин жүрүшү, жыйынтыктары жана ишке ашыруу жолдору аталган процессти өркүндөтүү боюнча илимий-практикалык сунуштар каралган.

Аталган жагдайдан чыгуу менен маселелердин ийгиликтүү чечилишине өз салымыбызды кошуу үчүн Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу), В.И. Ленин атындагы орто мектептеринин жана Баткен районунун Э.Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринин мугалимдери менен биргеликте 5-7-класстарынын окуучуларынын учурдун талабына ылайык көп маданияттуулук, көп түрдүүлүк, көп тилдүүлүк, көп улуттуулук жөнүндөгү түшүнүк деңгээлдерин аныктоо максатында иликтөө иштерин жүргүздүк. Бул максатка ылайык иликтөө ишине В.И. Ленин атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 38, 6-класстарынан – 49, 7-класстарынан – 37 окуучу, бардыгы – 124 окуучу, Айтпай Имаров (кызыл топу) атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 42, 6-класстарынан – 43, 7-класстарынан – 38 окуучу, бардыгы – 123 окуучу катышты. Ал эми Баткен районунун Э.Эркебаев атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 24, 6-класстарынан – 28, 7-класстарынан – 30 окуучу, бардыгы – 82 окуучу, “Бужум” орто мектебинин 5-класстарынан – 34, 6-класстарынан – 22, 7-класстарынан – 36 окуучу, бардыгы – 92 окуучу катышты. Аныктоочу экспериментке катышкан окуучулардын жалпы саны – 421 окуучуну түздү.

	Мектептер	Класстар			
		5-класс	6-класс	7-класс	Бардыгы
	В.И. Ленин	38	49	37	124
	А. Имаров	42	43	38	123
	Э. Эркебаев	24	28	32	82
	“Бужум”	34	22	36	92
	Бардыгы	421 окуучу			

Сурамжылоо төмөндөгүдөй милдеттерге багытталган: 1) Окуучулардын маданият жөнүндөгү түшүнүгүн аныктоо; 2) Окуучулардын башка улуттагы элдерге карата мамилесин, көз карашын билүү; 3) Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндөгү ойлорун анализдөө; 4) Башка улуттардын каада-салтына жана маданиятына болгон кызыгууларынын деңгээлин аныктоо.

Ошону менен катар изилдөө ишинин аныктоо этабында өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун башталгыч деңгээлин изилдөөгө байланыштуу ыкмалар иштелип чыгып, *аныктоочу эксперименталдык тажрыйба иштери* жүргүзүлдү.

Иштелип чыккан ыкмалар төмөнкү маселелерди чечиш керек болгон:

1. Диагностикалык усулдарды аныктоо.
2. Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун түзүлүү деңгээлин аныктоо.

3. Текшерүүчү жана эксперименталдык тайпалардагы (ТТжана ЭТ). таалим-тарбиялык иштердин натыйжаларын аныктоо.

Ишке ашыруу жолдору аталган процессти өркүндөтүү боюнча илимий-практикалык сунуштар каралган.

Жогорудагы иштелип чыккан ыкмаларды, чечилүүгө тийиш болгон маселелерди эске алуу менен окуучуда үйрөнүп жаткан англис тили, өлкөнүн маданияты жөнүндө билиминин бар болушун, англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик маданиятты үйрөнүүгө карата кызыгуусун, башка улуттардын өкүлдөрүнө маданияттуу мамиле жасоосун аныктоо үчүн атайын англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү иштелип чыкты. Ал төмөнкү таблицада берилди.

2-таблица. – Англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү

Критерийлер	Көрсөткүчтөр
Окуучуда үйрөнүп жаткан англис тили, өлкөнүн маданияты жөнүндө билиминин бар болушу	1. Үйрөнүп жаткан тилдин, өлкөнүн тарыхый жана маданий фактылары жөнүндөгү билими. 2. Жалпы маданий деңгээлин жогорулатууга умтулуусу. 3. Өзүнүн элинин маданиятынын кубулуштарын

	жана нормаларын чет элдик маданият менен салыштырып, анализ жүргүзүп алуусу.
Англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик маданиятты үйрөнүүгө карата кызыгуусу	1. Белгилүү билимдердин системасын түшүнүп кабыл алуусу. 2. Чет элдик маданиятка кызыгуусу. 3. Маданий билимин, тилдик кубулуштарын өркүндөтүүгө муктаждыгынын бар болушу.
Башка улуттардын өкүлдөрүнө маданияттуу мамиле жасоосу	1. Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу. 2. Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө жана өкүлдөрүнө жагымдуу мамиле жасоо. 3. Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзүү боюнча билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу.

Иштелип чыккан өспүрүмдөрдү КМТ нын эффективдүүлүгүнүн критерийлеринин жана көрсөткүчтөрүнүн негизинде окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле жасоого, чогуу жашоого даяр болуу деңгээлдерин анализдөө, өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн деңгээлин аныктоо иштери жүргүзүлүп, натыйжада эки тайпада тең (ЭТ, ТТ) көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо иштерин жүргүзүү зарылдыгы аныкталды.

Мунун себебин Баткен чөлкөмүндөгү коомдук-социалдык чөйрөнүн шарттары менен жана окутуу тарбиялоо иштеринин жаңыланууга муктаждыгы менен түшүндүрүүгө болот. Анткени, коңшулаш Тажикстан, Өзбекстан республикаларынын жарандары менен социалдык, экономикалык, маданий карым-катнаш мамилелеринде өсүп келе жаткан жаш муундардын көп маданияттуулук компетенттүүлүгү мамлекеттер аралык ынтымакты, достукту, өз ара мамилелерди чындоодо бирден-бир ишенимдүү таяныч болуп берээри анык.

Буга чейин белгилүү болгондой, аталган мамлекеттердин өз ара мамилелеринде айрыкча чек ара маселелери, социалдык-экономикалык, маданий багыттагы алакаларында көптөгөн чечилбеген көйгөйлөрдүн бар экендиги мына ушул иликтөө иштерин жүргүзүүгө түрткү болгон себептердин бири экендиги белгилүү. Бул жыйынтыктарды алуу үчүн эксперименталдык тажрыйба иштери жүргүзүлдү.

Ал эксперименталдык тажрыйба иштеринин жыйынтыгы төмөнкү көрсөткүчөрдү өз ичине камтыды.

3-таблица. – Өспүрүм курактагы окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу деңгээлдери, аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары

Тайпалар	Деңгээлдер	Критерийлер, окуучулардын саны % дык катыш менен			
		Көп түрдүү маданияттар ж-дө билими	Көп түрдүү маданияттарга болгон мамилеси	Көп түрдүү маданияттарга мамиле жасоо көндүмдөрүнө ээ болуусу	Орточо балл (% менен)
Эксперим. тайпа	Төмөнкү	81 (48%)	72 (42%)	83 (49%)	79 (46%)
	Ортоңку	65 (38,2%)	79 (46,4%)	65 (38,2%)	70 (41%)
	Жогорку	24 (14,1%)	19 (11,1%)	22 (12,9%)	21 (13%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)
Текшерүүчү тайпа	Төмөнкү	84 (49 %)	80 (47%)	85 (50%)	83 (49%)
	Ортоңку	76 (45%)	78 (46%)	77 (45%)	77 (45%)
	Жогорку	10 (6 %)	12 (7 %)	8 (5%)	10 (6 %)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)

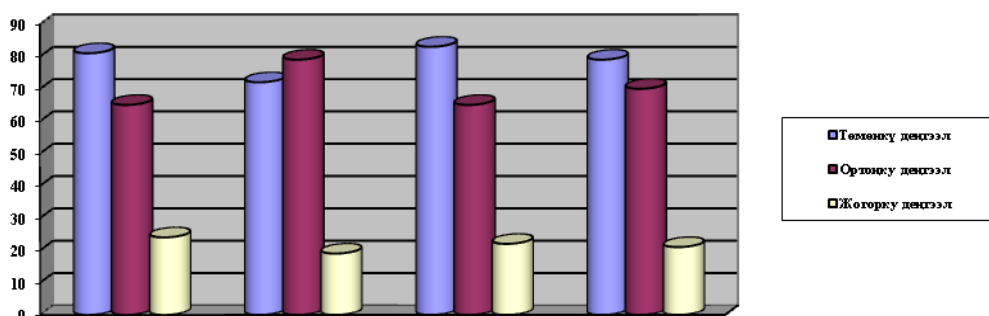
1-гистограмма

Эксперименталдык тайпа

2-гистограмма

Текшерүүчү тайпа

Бул көрсөткүчтөр ар бир критерийге дал келет жана аларга карата өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча деңгээлдерди: “төмөн”, “орто”, “жогору” – деп аныктоого болот.

Жогоруда көрсөтүлгөн көрсөткүчтөргө жана критерийлерге таянып, аныктоочу эксперименттин жыйынтыгы менен өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук жөнүндөгү түшүнүктөрүнүн баштапкы абалын аныктадык.

Калыптандыруучу экспериментке киришүү Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу), В.И. Ленин атындагы орто мектептеринин жана Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринин 5-7-класстарында жүргүзүлүп, англис тилин окутуунун нормативдик документтери, окуу пландары жана программалары, о.э. окуу материалдар, китептер, формалар, усулдар жана каражаттар каралып, изилденип чыккан; диагностикалык усулдар сунуш кылынып, адаптациялоо ишке ашырылды, окуучулардын жеке документтери анализденди. Бул иликтөө ишинин натыйжаларынын жана жыйынтыктарынын анализи өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун башталгыч деңгээлин жана иликтөө этабынын кийинки милдеттерин аныктоого өбөлгө түздү. Ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн негизинде окутуу процессин уюштуруу жана англис тилди окутуу боюнча азыркы программаны толуктаган кошумча программаны иштеп чыгуу экендиги аныкталды жана “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген кошумча эксперименталдык окуу программасы жана “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген окуу-усулдук колдонмо иштелип чыгып, калыптандыруучу экспериментте пайдаланылды.

Калыптандыруучу эксперименттин максаты – чет тилди окутуу процессинде көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун моделин жана атайын иштелип чыккан педагогикалык шарттарды практикада колдонууну ишке ашыруу менен төмөнкү милдеттерди камтыйт:

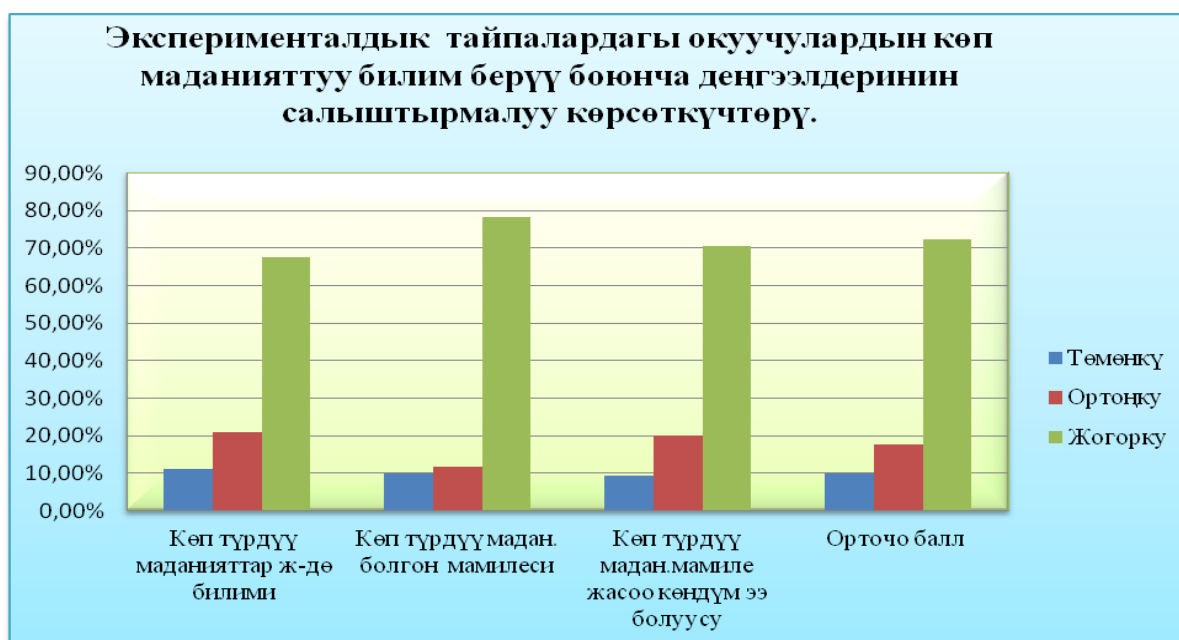
1. Англис тилинин эффективдүүлүгүн көп маданияттуу билим берүүнүн мазмунун, каражаттарын жана методдорун таалим-тарбия ишине киргизүү.

2. ЭТ окуучуларга чет тилди окутуу боюнча азыркы программаны толуктап, кошумча бир маданий блоктун негизинде билим берүүнү уюштуруу.

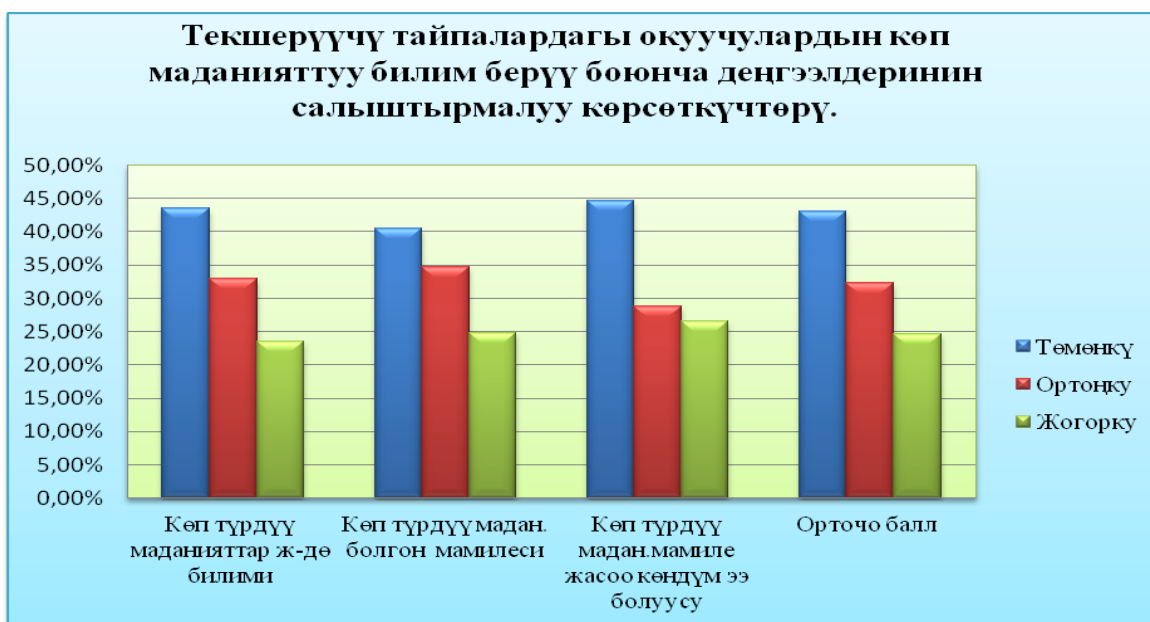
3. Англис тил боюнча мугалимдер үчүн усулдук сунуштарды иштеп чыгуу.

4-таблица. – ЭТ жана ТТ окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү, калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыктары

Тайпалар	Денгээлдөр	Критерийлер, окуучулардын саны %дык катыш менен			
		Көп түрдүү маданияттар жөнүндө билими	Көп түрдүү маданиятка болгон мамилеси	Көп түрдүү маданиятка мамиле жасоо көндүмгө ээ болуусу	Орточо балл (% менен)
Эксперим тайпа	Төмөнкү	19 (11,2 %)	17 (10%)	16 (9,4%)	17 (10,%)
	Ортоңку	36 (21,1 %)	20 (11,7%)	34 (20%)	30 (17,6%)
	Жогорку	115 (67,7%)	133 (78,2%)	120 (70,6%)	123 (72,4%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)
Текшерүү чү тайпа	Төмөнкү	74 (43,5 %)	69 (40,5%)	76 (44,7%)	73 (43%)
	Ортоңку	56 (33 %)	59 (34,7%)	49 (28,8%)	55 (32,3%)
	Жогорку	40 (23,5%)	42 (24,8 %)	45 (26,5%)	42 (24,7%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)

3-гистограмма. Эксперименталдык тайпадагы окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча денгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү.

4-гистограмма. Текшерүүчү тайпадагы окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү.

Кайрадан жүргүзүлгөн комплекстүү текшерүүчү диагностика өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүүлүгүн аныктоого жардам берди.

Эксперименталдык иштин жүргүзүлүү процессинде сандык жана сапаттык анализ жүргүзүлдү. Ошондуктан, кайрадан жүргүзүлгөн диагностикада жалгыз сандык көрсөткүчтөрдү эсепке алууну туура көрдүк.

Бул иш аныктоо жана текшерүү этаптарынан чыккан натыйжаларын салыштыруу аркылуу жүргүзүлдү.

Изилдөө көрсөткөндөй, ЭТда жогорку деңгээлдеги окуучулардын саны көбөйдү. Бул окуучулардын башка маданияттардын өзгөчөлүктөрүн баалоо, сыйлоо менен мамиле жасай баштаганын көрсөтөт: жогорку деңгээл 59,4 %га көбөйдү. Ушундай абал ТТда да байкалды: жогорку деңгээл 18,7%га көтөрүлдү. Бул абал төмөнкү түрдө түшүндүрүлөт: окуу процессинин аягында өспүрүмдөрдүн таанып билүү билгичтиктеринин өнүгүшү, айлана-чөйрөгө мамилелеринин өзгөрүшү байкалды.

Ошондуктан, өспүрүм курактагы окуучуларды өркүндөтүлүп, өнүктүрүлүп түзүлгөн мамлекеттик стандарттары, окуу пландары, окуу программалары боюнча англис тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоого мүмкүн деген бүтүмгө келдик.

Демек, мында алдыга коюлган проблеманын ийгиликтүү чечилгенине, изилдөөнүн максатына жараша милдеттер туура коюлгандыгына ынандык. Аны изилдөөбүздүн жалпы тыянактары тастыктады.

ЖАЛПЫ ТЫЯНАКТАР

Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилди окутуу процессинде көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында жүргүзүлгөн илимий, тарыхый-педагогикалык адабияттардын анализи көп маданияттуулукка тарбиялоо – бул глобалдашуу шартындагы көп улуттуу мамлекетте жашоонун реалдуу

талаптарынан экендигин көрсөттү. Ошондой эле, өспүрүм курактагы окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашып, эркин жашоого үйрөтүү, чет элдик маданий өзгөчөлүктөрдү жана өз элинин маданий баалуулуктарын башкаларга таанытуунун негизги жолу экендигин аныктоо боюнча жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкүдөй тыянактарга алып келди.

1. Философиялык, тарыхый-педагогикалык, психологиялык, маданияттуулук, лингвистикалык адабияттарында көп маданияттуу билим берүүнүн маселелерин изилдөө, теориялык жактан анализдөө жана эксперименталдык ишти жүргүзүү өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн татаал бир динамикалык процесси экендигин көрсөтөт. Анын негизги милдети – бул чет тилди маданияттардын диалогу катары үйрөнүүдө жана инсан чет тилди чет элдин жалпы баалуулуктарын, маданий-тарыхый жана коомдук тажрыйбасын үйрөнүүнүн каражаты катары колдонгондо гана көп маданияттуу бир инсан боло алат.

Өспүрүмдөрдүн психологиялык-педагогикалык, физиологиялык өнүгүү өзгөчөлүктөрүн аныктоо боюнча жүргүзүлгөн анализ бул курактагы окуучулардын акыл-эси, эмоциялары, эрки жана акылы эстетикалык, адеп-ахлактык жактан абдан өнүккөндүгүн жана айлана-чөйрөдө жолдоштору менен баарлашуу алардын социалдык жактан калыптануусунун негизги шарты экендигин көрсөтөт. Ошол эле мезгилде бүгүнкү күндөгү өспүрүмдөрдүн социалдык карым-катнаштары ар кандай улуттардын маданияттары алкагында калыптанат.

2. Учурда чет тилин окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо аталган процесстин абалын, деңгээлин жана принциптерин аныктоо усулдарын иштеп чыгууну талап кылат. Бул милдеттин алкагында жүргүзүлгөн изилдөө теориялык жана эмпирикалык усулдарга таянуу менен ишке ашырылды. Натыйжада өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалы (түшүнүктөрү, көз караштары, учурдагы тажрыйбалар), принциптери (Аутентика, коммуникативдик багыттоочулук, эне тилди эске алуу, дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк, маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү, мультимедиалык технологияларды колдонуу, көп маданияттуулук принциптери) деңгээли (жогорку, орто, төмөн) аныкталды.

3. Изилдөө учурунда чет тилдерди окутуу процессинде көп маданияттуу тарбиялоонун модели иштелип чыгып, мазмуну жана педагогикалык шарттары аныкталды. Такталган максат жана милдеттер компонентинен, принциптерден, мазмундук компоненттен, уюштуруучу-процессуалдык компоненттен, педагогикалык шарттардын комплексинен жана аналитикалык баалоо компонентинен натыйжа келип чыкты. Негизги педагогикалык шарттар катары төмөнкүлөр аныкталды:

□ чет тилин окутуу процессинде КМТнун мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу, окутуу максатынын жана милдеттердин туура коюлушу, чет тилдин маданиятынын түрдүү

компоненттерин комплекстүү түрдө колдонуунун негизинде окутуу процессин уюштуруу.

□ чет тилди үйрөтүү боюнча билимдин мазмунун өркүндөтүү жана окутуу усулдарын оптимизациялоо.

□ окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу.

4. Изилдөө учурунда колдонулган комплекстүү диагностика (тесттер, анкеталар, сурамжылоолор) окуучулардын лексикалык-грамматикалык, культурологиялык билимдеринин жогорулашын көрсөттү. Окуучулар ар кандай чет элдик оюндарды ойноп, чыгармачылдыкты өркүндөткөн көнүгүүлөрдү активдүү жана өз алдынча жасаганга аракеттеништи.

Изилдөө ишинин милдетине ылайык жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы көрсөткөндөй, ЭТда жогорку деңгээлдеги окуучулардын саны көбөйдү. Бул окуучулардын башка маданияттардын өзгөчөлүктөрүн баалоо, сыйлоо менен мамиле жасай баштаганын көрсөтөт: жогорку деңгээл 59,4 %га өстү. Ал эми ортоңку деңгээл 23,4%га, төмөнкү деңгээл 36%га төмөндөдү. Ушундай абал ТТда да байкалды: жогорку деңгээл 18,7%га көтөрүлдү. Ал эми ортоңку деңгээл 12,7%га, төмөнкү деңгээл 6% га төмөндөдү. Бул абал төмөнкү түрдө түшүндүрүлөт: окуу процессинин аягында өспүрүмдөрдүн таанып билүү билгичтиктеринин өнүгүшү, айлана-чөйрөгө мамилелеринин өзгөрүшү байкалды.

Бирок, бул илимий иш бул маселенин бардык жактарын изилдегендик эмес. Анын теориялык жана эксперименталдык иштерин жүргүзүү процессинде белгилүү суроолор жана маселелер пайда болгон. Аларды болсо бул илимий ишинин чегинде карап чыкканга шарт түзүлгөн эмес. Бул изилдөө бир канча илимдер менен байланышта болот. Ошондуктан, анын корутундулары психологиялык билим берүүдө, педагогикада жана чет тилдерди окутуу методикасында колдонушу мүмкүн.

Мына ушундай тыянактардан улам төмөнкүдөй *илимий-практикалык сунуштарды* белгилейбиз:

1. Республиканын жалпы орто билим берүүчү орто мектептеринде өлкөбүздүн социалдык-маданий шарттарына ылайык өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун мамлекеттик стандартта, окуу программада, окуу китептеринде долбоорлоо.

2. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоону өнүктүрүү багытында мектеп мугалимдеринин илимий-усулдук, моралдык-психологиялык, практикалык даярдыгын өркүндөтүү.

3. Эксперименталдык изилдөө иштеринин натыйжасында иштелип чыккан “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген аталыштагы кошумча окуу курсун ыраттуу түрдө практикага жайылтуу.

4. Өспүрүм курактагы окуучулардын көп түрдүү маданий чөйрөдө ыңгайлашуусун, улуттук баалуулуктарды сактоо менен чет элдин маданиятына толеранттуу мамиле жасоосун, көп маданияттуулук

билимдерин өнүктүрүү иш-аракеттерин стимулдаштырууга багытталган окутуу технологияларын кеңири пайдалануу.

Изилдөөнүн мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1. **Эргешали кызы, А.** Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо жөнүндөгү айрым ойлор [Текст] / А. Эргешали кызы, М.Д. Айдарова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2013.– №5. – 235-236 бб.

2. **Эргешали кызы, А.** Көп маданияттуу билим берүү педагогикалык маданияттын бир бөлүгү катары [Текст] / А. Эргешали кызы, М.Д. Айдарова // Наука и новые технологии. – Бишкек, 2013. – №5. – 278-280 бб.

3. **Эргешали кызы, А.** Англис тилин окутууда көп маданияттуу билим берүүнү жүзөгө ашыруунун кээ бир өзгөчөлүктөрү [Текст] / А. Эргешали кызы // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2014. – №7. – 89-92 бб.

4. **Эргешали кызы, А.** Окуучуларга көп маданияттуу билим берүүнүн зарылчылыктары [Текст] / А. Эргешали кызы // Эл агартуу. – Бишкек, 2014. – №7-8. – 25-27 бб.

5. **Эргешали кызы, А.** Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо [Текст]: эксперименталдык окуу программасы / А. Эргешали кызы. – Бишкек, 2014. – 23 б.

6. **Эргешали кызы, А.** Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо [Текст]: окуу-усулдук колдонмо / А. Эргешали кызы. – Бишкек, 2014. – 121 б.

7. **Эргешали кызы, А.** Формирование поликультурной компетенции учеников различного характера и темперамента в обучении иностранного языка [Текст] / А. Эргешали кызы // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. – Астана, 2015. – №5. – С 518-521.

8. **Эргешали кызы, А.** Көп маданияттуу билим берүүнүн жана көп маданияттуулукка тарбиялоонун зарылчылыктары [Текст] / А. Эргешали кызы // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №2. – 150-152 бб.

9. **Эргешали кызы, А.** Окуучулардын улуттук аң-сезимин калыптандыруунун айрым маселелери [Текст] / А. Эргешали кызы, А. Эргешали кызы // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №2. – 145-146 бб.

10. **Эргешали кызы, А.** Окуучулардын улуттук аң-сезимин калыптандырууда чет тилинин таасири [Текст] / А. Эргешали кызы, А. Эргешали кызы // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №2. – 159-161 бб.

11. **Эргешали кызы, А.** Өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук боюнча түшүнүктөрүнүн баштапкы абалын изилдөө [Текст] / А. Эргешали кызы // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №2. – 169-172 бб.

12. **Эргешали кызы, А.** Взаимо-функциональное влияние культуры, языка в процессе обучения учеников подросткового возраста иностранному

языку [Текст] / А. Эргешали кызы // Интерактивные науки. – Чебоксары, 2017. – №11. – 76-79 сс.

13. **Эргешали кызы, А.** Влияние народной педагогики в воспитании поликультурности учеников подросткового возраста [Текст] / А. Эргешали кызы // Интерактивные науки. – Чебоксары, 2017. – №11. – 73-75 сс.

14. **Эргешали кызы, А.** Өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча жүргүзүлгөн эксперименттик изилдөө иштеринин натыйжалары [Текст] / А. Эргешали кызы // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №10. – 160-163 бб.

Эргешали кызы Айчүрөктүн “Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары” – деген темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: инсан, маданият, көп маданияттуулук, өспүрүм курак, чет тили, педагогикалык шарттар, көп маданияттуу билим, мектеп, тарбиялоонун компоненттери, тарбиялоонун критерийлери, улуттук баалуулук, көнүгүүлөр.

Изилдөөнүн объекти: кыргыз мектептеринде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: орто мектепте чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты – чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын илимий-теориялык жактан негиздөө жана алардын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу тастыктоо.

Изилдөөдө колдонулган усулдар: илимий теориялык анализдөө усулу, теориялык моделдештирүү усулу, салттуу-педагогикалык усулу, эмпирикалык усулдар, педагогикалык эксперимент усулу, педагогикалык тестирлөө усулу, педагогикалык коллективдин өзгөчөлүгүн үйрөнүү усулу.

Алынган натыйжалардын жаңылыгы: эмгекте илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, өзгөчөлүктөрү аныкталды; чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун, принциптери, абалы жана деңгээли аныкталды; чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, мазмуну, педагогикалык шарттары иштелип чыкты; чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары илимий-педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары апробациядан өткөрүлүп, алардын кайтарымдуулугу педагогикалык тажрыйбада тастыкталды; “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – аттуу кошумча билим программасы иштелип чыгып, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого байланыштуу дидактикалык жана маданият таанымдык материалдар, сабактан тышкаркы иш чараларды өткөрүүнүн методикалары жана ошондой эле окуучулардын көп маданияттуулук компетентенцияларын аныктоонун диагностикалык инструментарийлери иштелип чыкты.

РЕЗЮМЕ

диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Эргешали кызы Айчурок 13.00.01 – по общей педагогике, истории педагогики и образования на тему “Педагогические условия воспитания поликультурности учеников подросткового возраста через обучение английского языка”

Ключевые слова: культура, поликультурность, подростковый возраст, иностранный язык, педагогические условия, поликультурное знание, компоненты воспитания, критерии воспитания, национальная ценность, упражнения.

Объект исследования: процесс воспитания поликультурности учеников подросткового возраста в кыргызских школах.

Предмет исследования: педагогические условия воспитания поликультурности подростков средней школы в процессе обучения английскому языку.

Цель исследования: научно-теоретическое обоснование педагогических условий воспитания поликультурности и экспериментальное подтверждение их эффективности в процессе обучения подростков английскому языку.

Методы используемые в исследовании: научно-теоретический анализ, метод теоретического моделирования, традиционно-педагогические методы, эмпирические методы исследования, педагогический эксперимент, педагогическое тестирование, изучение педагогического опыта.

Новизна полученных результатов: В диссертации на основе систематизации научно-педагогической литературы определены научно-методологические основы и особенности поликультурного воспитания учеников подросткового возраста; в процессе обучения английскому языку опеределены принципы, состояние и степень воспитания поликультурности подростков; разработаны педагогические условия, содержание, модель воспитания поликультурности подростков, проверены посредством научно-педагогического эксперимента и разработаны научно-практические рекомендации.

Практическая значимость исследования: В процессе обучения английскому языку прошло апробация педагогических условий воспитания поликультурности учеников подросткового возраста и их обратная связь было подтверждено на педагогическом опыте; разработана дополнительная образовательная программа – “Воспитание поликультурности школьников”, также разработаны дидактические и культурно-познавательные материалы связанные с поликультурным воспитанием учеников подросткового возраста, методики проведения внеклассных мероприятий, диагностические инструментарины определения поликультурных компетенций учащихся.

SUMMARY

**thesis for the academic degree of the candidate of pedagogical sciences
Ergeshali kizi Aichurok on general pedagogy 13.00.01., the history of
pedagogy and education on the theme "Pedagogical conditions for the
education of the multiculturalism of adolescents through English language
teaching"**

Keywords: culture, multiculturalism, adolescence, foreign language, pedagogical conditions, multicultural knowledge, components of upbringing, criteria of upbringing, national value, exercises.

Object of the study: the process of education of the multiculturalism of adolescents in Kyrgyz schools.

The subject of the study is the pedagogical conditions for the education of the multiculturalism of adolescents in the secondary school in the process of teaching English.

The aim of the research is the scientific and theoretical bases of the pedagogical conditions for the education of multiculturalism and the experimental confirmation of their effectiveness in the process of teaching teenagers to the English language.

Methods used in research: scientific-theoretical analysis, theoretical modeling method, traditional pedagogical methods, empirical research methods, pedagogical experiment, pedagogical testing, the study of pedagogical experience.

Novelty of received results: In labor, the method of analyzing scientific and pedagogical literature determines the scientific and methodological foundations and features of multicultural education for adolescents; in the process of teaching English the principles, state and degree of education of the multiculturalism of adolescents are defined; in the process of teaching English language, pedagogical conditions, content, model of education of multiculturalism of adolescents have been developed; in the process of teaching English the pedagogical conditions for the education of the multiculturalism of adolescents are checked by means of scientific and pedagogical experiments and scientific and practical recommendations are developed.

Practical significance of the study. In the process of teaching English, the approbation of the pedagogical conditions for the education of the multiculturalism of adolescent students passed and their feedback was confirmed in pedagogical experience; an additional educational program was developed - "Education of the multiculturalism of schoolchildren", didactic and cultural-cognitive materials were also developed related to the multicultural education of adolescents, methods of conducting extra-curricular activities, diagnostic tools for determining the multicultural competencies of students.

Шарттуу белгилердин тизмеси

1. КТМ – көп түрдүү маданият
2. КМТ – көп маданияттулукка тарбиялоо
3. ЭТ – эксперименталдык тайпа
4. ТТ – текшерүүчү тайпа
5. ж.б. – жана башка